

ПРИСТУПНЕ БЕСЕДЕ
СРПСКИХ АКАДЕМИКА
II

БЕОГРАД
Српска академија наука и уметности

2021

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

**ПРИСТУПНЕ БЕСЕДЕ
СРПСКИХ АКАДЕМИКА
(1886–1947)**

Књига 2

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

PRESIDENCY

INAUGURAL SPEECHES OF SERBIAN ACADEMICIANS (1886–1947)

Volume 2

The volume is published on account of the SASA Presidency resolution adopted at its 2nd session of 20 February 2020 and the SASA Executive Board resolution adopted at its 33rd session of 5 November 2021

Editor-in-chief

academician
MIRO VUKSANOVIĆ

BELGRADE

2021

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ПРЕДСЕДНИШТВО

ПРИСТУПНЕ БЕСЕДЕ
СРПСКИХ АКАДЕМИКА
(1886–1947)

Књига 2

Књига је објављена на основу одлуке Председништва САНУ са II седнице
20. фебруара 2020. године и одлуке Извршног одбора САНУ са XXXIII седнице
5. новембра 2021. године.

Уредник

академик
МИРО ВУКСАНОВИЋ

БЕОГРАД

2021

SASA PRESIDENCY

academician Vladimir S. Kostić,

President of SASA

academician Zoran V. Popović,

Vice President of SASA for Natural Sciences

academician Ljubomir Maksimović,

Vice President of SASA for Social Sciences

academician Zoran Knežević,

Secretary General of SASA

academician Stevan Pilipović,

President of SASA Branch in Novi SAD

academician Ninoslav Stojadinović,

President of SASA Branch in Niš

academician Milan Damnjanović,

Secretary of the Department of Mathematics, Physics and Geo Sciences

academician Vladimir Stevanović,

Secretary of the Department of Chemical and Biological Sciences

academician Dejan B. Popović,

Secretary of the Department of Technical Sciences

academician Dragan Micić,

Secretary of the Department of Medical Sciences

academician Zlata Bojović,

Secretary of the Department of Language and Literature

academician Kosta Čavoški,

Secretary of the Department of Social Sciences

academician Mihailo Vojvodić,

Secretary of the Department of Historical Sciences

academician Milan Lojanica,

Secretary of the Department of Arts

ПРЕДСЕДНИШТВО САНУ

академик Владимир С. Костић,
председник САНУ

академик Зоран В. Поповић,
поштовани председник САНУ за природне науке

академик Љубомир Максимовић,
поштовани председник САНУ за друштвене науке

академик Зоран Кнежевић,
генерални секретар САНУ

академик Стеван Пилиповић,
председник Одбора САНУ у Новом Саду

академик Нинослав Стојадиновић,
председник Одбора САНУ у Нишу

академик Милан Дамњановић,
секретар Одељења за математiku, физику и теоретичку науку

академик Владимир Стевановић,
секретар Одељења хемијских и биолошких наука

академик Дејан Б. Поповић,
секретар Одељења техничких наука

академик Драган Мицић,
секретар Одељења медицинских наука

академик Злата Бојовић,
секретар Одељења језика и књижевности

академик Коста Чавошки,
секретар Одељења друштвених наука

академик Михаило Војводић,
секретар Одељења историјских наука

академик Милан Лојаница,
секретар Одељења уметности

THE SASA BOARD FOR HISTORY AND
PUBLICATION OF ACADEMIC SPEECHES

President

academician Miro Vuksanović

Members

academician Vladan Đorđević

academician Gradimir V. Milovanović

academician Radoje Čolović

corresponding member Dragan Vojvodić

corresponding member Jelena Jovanović

corresponding member Pavle Petrović

corresponding member Tanja Ćirković Veličković

Board secretaries

Danka Kuželj

Marina Ninić

Board assistant

Dragoslav Boro

АКАДЕМИЈСКИ ОДБОР ЗА ИСТОРИЈАТ И
ОБЈАВЉИВАЊЕ АКАДЕМСКИХ БЕСЕДА

Председник

академик Миро Вуксановић

Чланови

академик Владан Ђорђевић

академик Градимир В. Миловановић

академик Радоје Чоловић

дописни члан Драган Војводић

дописни члан Јелена Јовановић

дописни члан Павле Петровић

дописни члан Тања Ђирковић Величковић

Службени сарадници

Данка Кужељ

Марина Нинић

Технички сарадник

Драгослав Боро

Академске беседе редовних чланова Српске краљевске академије у овој књизи објављене су према њиховом првом издању без језичких, стилских, правописних и других измена – да би аутентичност текстова била у потпуности сачувана.

САДРЖАЈ

Миро Вуксановић	
<i>Приступне беседе српских академика</i>	
<i>(уреднички предговор другој књизи)</i>	15
Прави чланови Српске краљевске академије (1886–1947)	19
Приступне беседе (1890–1914)	
Академија природних наука	
Сима Лозанић	
<i>О ароматичним дијетијокарбамаинима</i>	39
Јован Цвијић	
<i>Структура и подела планина Балканској полуострва</i>	57
Михаило Петровић Алас	
<i>О математичкој теорији активности узрока</i>	95
Богдан Гавриловић	
<i>Проблем простора, хипер-простора и континуума</i>	135
Сава Урошевић	
<i>Један поглед на постојанак кристаласних икриљаца</i>	151
Академија философских наука	
Владан Ђорђевић	
<i>Корис и Досијеј</i>	167
Јован Туроман	
<i>Борба за хуманистичну гимназију и борба против ње</i>	241
Петар Пера Ђорђевић	
<i>О реду речи у српском језику</i>	259

Љубомир Стојановић	
<i>О индивидуалисању српскога језика</i>	295
Андра Николић	
<i>О књижевној кријици</i>	313
Александар Белић	
<i>Основне црте историјској развијка српскога језика</i>	323

Академија друштвених наука

Јован Ристић	
<i>Леополд Ранке и ослобођење Србије</i>	329
Глигорије Гига Гершић	
<i>Пољед на међународни и државојравни пологај Босне и Херцеговине и</i> <i>острва Кијра према научним оценама прејстјавника данашње</i> <i>међународно-јравне теорије</i>	343
Стојан Бошковић	
<i>Државна идеја у старој и новој српској Краљевини са пољедом на исту</i> <i>идеју код остјалих словенских народа</i>	385
Нићифор Дучић	
<i>Свети Сава, српска црква и српска краљевина у XIII вијеку</i>	389
Јован Мишковић	
<i>Српска војска и војевање за време усјанка, од 1804–1815 године</i>	401
Јован Ђ. Авакумовић	
<i>Стјара српска јорота јоређена са енјлеском јоротом</i>	427
Милутин И. Гарашанин	
<i>О јолијичкој књижевносји</i>	447
Љубомир Јовановић	
<i>О Лејојису јоја Дукљанина</i>	463
Михаило В. Вујић	
<i>Најновији обрј у шрјовинској јолијици</i>	469
Јован Н. Томић	
<i>Град Клис у 1596. јодини</i>	491
Ђорђе Павловић	
<i>О јравосују</i>	511
Слободан Јовановић	
<i>Устјавобранијељи и њихова влада 1838–1858</i>	523

Академија уметности

Милан Јовановић Морски	
<i>Пољед на индијску драму</i>	541
Павле Паја Јовановић	
<i>Изложба слика</i>	563
Јован Јовановић Змај	
<i>Краљевић Марко и Тројлав Арајин</i>	569
Стеван Тодоровић	
<i>Изложба слика</i>	575
Симо Матавуљ	
<i>О уметној љријовеци (расџрава)</i>	
<i>Цар Дуклијан (љријовејка)</i>	581
Урош Предић	
<i>Изложба слика</i>	603
Андра Стевановић	
<i>О Дечанима</i>	609
Богдан Поповић	
<i>О љоложају љридева у љруји с именицом</i>	613

Чланови који нису одржали беседе

Светолик Радовановић	655
Андра Ђорђевић	657
Михаило Гавриловић	659
Стеван Сремац	661
Лаза Костић	663
Јован Бошковић	665

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

АКАДЕМИЈА ФИЛОСОФСКИХ НАУКА

Јован Туроман

Борба за хуманистичну гимназију
и борба против ње

Jovan Turoman

Јован Туроман
(Уштица код Новске, 1840 – Нови Сад, 20. маја 1915)

Био је класични филолог, др филозофије, професор Велике школе.

Српско учено друштво: редовни члан Одбора за науке философске и филолошке од 24. јуна 1879.

Српска краљевска академија: прави члан од 15. новембра 1892, прави члан Академије философских наука од 28. децембра 1892, секретар Академије философских наука од 22. фебруара 1904. до 22. фебруара 1910.

Приступну беседу одржао је на годишњем свечаном скупу Српске краљевске академије, 22. фебруара 1895. године (објављена у: Глас /Српска краљевска академија, 48 (1895): 1–35).

* Фотографија на претходној страни Библиотека САНУ F-286.

Госпођо Академици!

Међу многим питањима, која данас најживље занимају образованије редове нашега друштва, није ни једно по наш духовни живот од веће важности, него што је питање уређења наших средњих школа. Средње су школе у свију народа, па и у нашег, школе најважније, јер од њиховог стања, њиховог рада, зависи успех факултетских студија, а по том и стручно образовање и интелигентност образованих редова грађанских. И за то се у свију напреднијих народа не само школски људи, него и државници зноје око питања устројства средњошколског, око те важне и тешке проблеме модерне културе.

Од подужег времена у нас је опште признато, да образовна спрема, што је нарочито наше гимназије дају својим питомцима, није довољна данас за факултетске студије. С тога је настала неодољива потреба преображаја наших средњих школа. Питање је само, на каквој основи да се изведе тај преображај. Као што је познато, наше професорско друштво је већ пре четири године на своме збору усвојило резолуцију: да средња настава, према савременом, културном развоју, као и према нашим приликама, треба да има једнолики тип средње школе с потребном бифуркацијом у вишим разредима.¹ Претпрошле године исто је друштво усвојило и објавило својом управом већ и израђени нацрт наставног плана за једнолику средњу школу.² Није може бити потребно ни напомињати, да таку једнолику средњу школу имају Шведска, Норвешка и Данска, а од чести и Швајцарска.

Ми хуманисте смо са свим противног мишљења. Ми смо за досадањи дуализам у устројству средњошколском, т. ј. за гимназије и реалке, али разуме се, само за гимназије хуманистичне, какве са малим разликама има готово цела Европа.

Да би нам се у овом питању, које је од тако пресудног значаја по цео наш живот духовни, олакшао избор између ове две системе школске, пре свега је и потребно и корисно и поучно упознати се са борбом, што је међу собом воде у разним државама пријатељи и непријатељи европске, хуманистичне гимназије.

Загледајмо најпре, шта бива у нашем најближем суседству, у Угарској.

Угарски министар просвете, што је до пре годину дана министровао, беше кренуо, да досадање средње школе – гимназију и реалку – стопи у један наставни организам, да их

¹ „Наставник“. Свеска Септембар–Октобар 1890.

² „Наставник“. Свеска Јул–Август 1893.

замене једноликом средњом школом. Да би извео тај план свој, ишао је најпре за тим, да се грчки језик прогласи за факултативан предмет, што управо значи, да се истисне из броја наставних предмета. Ова намера министрова беше и у штампи, и у зборовима професорских друштава, и у стручним комисијама, и у сабору, изазвала живу препирку између противника и пријатеља учења језика грчког у гимназији.

Противници учења језика грчког говораху: Настава у грчком језику није у нас никако могла дубљег корена да ухвати; дошло се до тог искуства, да се том наставом омладина само преоптерећава. О успеху каквом у језику грчком једва се може и говорити. Баца не науче језик, те с тога не може бити ни спомена о каквом увођењу у читање грчких писаца и о упознавању са духом грчким. За тим није никоме ни потребно знање језика грчког, осим стручњацима, а овима се даје касније прилика, да га науче, јер је грчки језик у највишим разредима предмет факултативан, па га може учити, ко год хоће. Најпосле, са духом грчким може се човек упознати и помоћу превода.

Противници пројекта министровог говораху: Историја учи са свим нешто друго, него што пријатељи министровог нацрта тврде. Грчки је језик већ од неколико векова огледано средство хуманистичне наставе. Славни професори на техници, и домаћи и страни, сведоче, да гимназисте с бољим успехом и техничке струке изучавају него свршени реалци.

Што се противници грчког језика позивају на претовареност ђака, немају ни за то оправданог основа. Настава у грчком језику није за ученика никако терет, који он не би могао сносити; она је највише горак лек, али који духовно здравље крепи. Омладину мађарску не треба жалити, што одвећ много учи, већ је треба за то жалити, што одвећ мало учи.

„Ама успех је у грчком језику врло незнатан“ тврди се. Да допустимо да је тако – онда на основу таког разлога који се предмет не би могао избацити из гимназије? Зар је успех у језику немачком, латинском, у математици или у природним наукама бољи? Ако је успех у ком предмету недовољан, онда не следује отуда, да тај предмет треба избацити, већ да треба метод учења поправити. „Па каква се корист има од учења језика грчког?“ пита се даље. Тако је питање – кажу хуманисте – први непријатељ стварању карактерности. Говори се омладини, која се учи, како учење грчког и латинског језика у животу никакве користи не доноси, а овамо се тражи од гимназије, да она ствара карактере, који се не дају у животу руководити обзиром на корисност, већ који иду правце путем дужности, части, поштења. У осталом учење грчког језика има ове две практичне користи. Прва је у томе, што техничких термина грчких у самој медицини има око 5.000; оволика маса речи не може се научити без знања језика грчког. А друга је практична корист у томе, што се стари грчки језик не може назвати језиком „мртвим“, јер је књижевни језик данашњег грчког народа са свим сличан језику старих атичких писаца. Ко на пр. Ксенофона и Демостена разуме, разуме такође научна и белетристична дела данашњег народа грчког.³

Уз пркос најживљем заузимању за грчку наставу од стране данашњих најзнаменитијих мађарских научника, као што су председник мађарске академије наука Роланд Етвеш, академици Карл Сас, Павле Хунфалви, Густав Хајнрих, Коломан Сили и други, ипак је мађарски сабор усвојио законски предлог министра просвете, којим се грчки језик за факултативан

³ Zeitschrift f. d. österr. Gymnasien 1890. – Zur Reform der Gymnasien in Ungarn Von J. H. Schwicker.

проглашава и на четири највиша разреда гимназијска ограничава. Чим је угарски сабор усвојио министров законски предлог, којим се грчки језик проглашава за факултативан, он – министар – одмах је ишао даље; поднео је сабору предлог о увођењу једнолике средње школе, и то само са једним старим језиком, са језиком латинским.

Мађарски је сабор усвојио и законски предлог министров о увођењу оваке једнолике средње школе без језика грчког. Но, господо, нити је тиме, што је мађарски сабор усвојио једнолику средњу школу доказана вредност овакој школи, нити би јој била вредност побијена, да ју је мађарски парламенат одбио. Парламенти, господо, који се састоје из по неколико стотина чланова, никако нису zgodни за срећно решавање тешких и претешких педагошких питања.

У осталом једнолика средња школа није још у Угарској заведена, и питање је, хоће ли и бити заведена.

Да пређемо сад у другу половину *аустро-угарске монархије*. И у овој другој половини т. ј. у Цислајтанији, има хуманистична гимназија непријатеља. Претпрошле год. 2. фебруара изишао је у аустријском царевинском већу посланик један са предлогом, да се грчки језик из гимназија истисне па замени једним модерним језиком; а у реалкама да се од два модерна језика један изостави, а замени језиком латинским. Тиме би се онда гимназија и реалка једна другој тако приближиле, да би се могле без пò муке претворити у једну школу, у тако звану једнолику средњу школу.

На овај предлог поменутог посланика одговорио је сутра дан министар просвете једном значајном беседом, којом је непобитно доказао, како гимназија без језика грчког, као најглавнијег наставног средства не може бити; како је код неизмерног утицаја, што га са свим незнатне промене у устројству могу имати на целокупну наставу, најстрожи конзерватизам, највиши закон здраве просветне управе; како му опасно изгледа без неодољивих основа пристати на какву битну промену – а така једна битна промена била би елиминација језика грчког.⁴

У одбијању предлога за истискивање грчког језика и за увођење једнолике средње школе потпомогао је свога шефа живо референт за средњошколску наставу, рекавши између осталог: Што је нашим школама потребно, то је мир. Он је уверен, да се одржањем грчког језика боље и корисније ради за омладину, него ако се сваке године излази пред сабор са предлозима за реформу школа, који нису нови, но који су од пò столећа овамо већ на среду изнети, али који никад не могу имати повољна резултата за школу. А позивати се у питању о језику грчком на Бисмарка, који се једном приликом изразио против тога језика, не може никако имати каквог пресудног значаја. Част и поштовање Бисмарковој речи у политичким питањима, али о грчком језику није он, ама баш никакав ауторитет.

После ових говора може се мислити, како је прошао предлагач са својим предлогом против хуманистичне гимназије.

На чврстом земљишту стоји хуманистична настава у Цислајтанији. И да би још на чвршћем земљишту стајала, да би се настава у класичним језицима и у старој историји још већма унапредила, шаљу се од преклане сваке године по десет професора класичне

⁴ Zeitschrift f. d. österr. Gym. 1893.

филологије или историје на средњим школама са знатном стипендијом у Италију и Грчку. По пò године дана проведу ови професори на овоме путу, а обиђу у Италији бар Венецију, Флоренцу, Рим, Неапољ и Помпеје, у Грчкој пак: Атину, Микену, Олимпију, за тим Спарту, Делфе и ако је могућно на истоку: Троју, Пергам и Ефес.

И у отаџбини *Данићевој* и *Пејшаркиној* води се данас жива борба између хуманиста и реалиста. Хуманистичну наставу називљу противници васпитањем, које човека убија – l'educazione omicida. Али борци ови, што се боре против „наставе за човека убитачне“ имају велик број противника, наоружаних темељним стручним знањем и логиком беспримерном. Од свију ових бранилаца хуманистичне наставе у Италији свакако долази на прво место Pasquale Villari. Вилари је био професор историје на универзитету у Флоренцу, прославио се својим историјским студијама, пропутовао је готово целу Европу зарад проучавања школа, и био је пре четири године министар просвете.

Својим земљацима, који су се дигли против хуманистичног правца италијанских лицеја или гимназија, довикује Вилари: „Опозиција против класичних језика долази и отуда, што их велики део публике није никада учио, па их због тога сматра за излишне. Ја исповедам – каже он даље – да је моје дубоко убеђење о корисности класичних студија отуда, што сам за време своје дуге наставничке праксе на универзитету видео, колико друге слушаоце превазилазе они, који су се озбиљно бавили класичним студијама.“

...,Повика на класичну наставу јесте давнашња. Започела је у XVIII. столећу. Даје се разумети код оних, који хтедоше да униште прошлост, па мислише, да могу преобразити друштво на основи чистог разума. Али ми смо видели последице експеримента, што је учињен у Француској, где се морало окренути натраг, пошто се увидело, да је опадање класичних студија донело опадање књижевности и народне културе.“

Нападацима на грчки језик довикује он: „Грчки је језик најглавнији део васколикe данашње филологије, свију студија о старинама, о почецима западне културе и њених односа према Истоку. Грчка је центар светске културе.“ У корист учења језика грчког констатује Вилари још ово. Кад је пре неколико година 235 компетентних људи у Италији питано о грчком језику у гимназијама, изјаснило их се 6-рица за укидање грчког језика, 60 да буде предмет факултативан, а 169 да буде предмет обавезан.⁵

И у *Русији* се много у штампи напада на старе језике, и то више на латински него на грчки. Али и тамо ломе копље за класично образовање знаменити људи, те латински језик има у овај мах у гимназијама руским 43 часа, а грчки 33.

И у *Француској* се оштро бију противници и пријатељи хуманистичног принципа више школске наставе.

Од безбројних напада што су овога столећа чињени на класичну наставу у гимназијама, није ни један тако оштар, силан и жесток, као што је напад што га је учинио *Фрари* својом књигом: *La question du latin*, Paris 1885. Писац је ове књиге изврстан зналац старих језика и њихове литературе, одушевљен патриота и радикалан политичар и новинар. Садржај његове књиге, која има 321 страну, у кратко је ево овај: Васколикој несрећи Француске, а пре свега

⁵ Das humanistische Gymnasium. Organ d. Gymnasialvereins, Redig. v. Dr. Uhlig. Heidelberg 1891. и 1893.

опadaњу њене индустрије и њеног народног благостања, крив је латински језик, односно та околност, што су класичне студије основа. вишој настави и први услов готово за све позиве. С тога је крајње време, да млади Французи почну у школама оно учити, што им је у доцнијем животу потребно, да не само насушни хлеб заслужују, већ да и себе и своју земљу богате. („Enrichissez-vous!“ р. 95) Напоље, дакле, са мрским латинским језиком, напоље са језиком грчким и са философијом. Место старих језика треба *учићи језике нове, ђонајре енглески и немачки*. Фрари је, као што се види, заступник принципа корисности у школи и у настави. Учење латинског и грчког језика јесте некорисно, и то у толико некорисније, што је успех у овим предметима незнатан. На против учење језика енглеског и немачког јесте по његовом мишљењу корисно и преко потребно, што се са ова два језика може по света прећи, и што су енглеска и немачка литература куд и камо богатије од књижевности грчке и римске. Доиста се не може спорити, да успех, постигнут на крају течаја гимназијског у старим језицима, понајвише не стоји у сразмери са трудом и временом, утрошеним у класичну наставу. Али зар за то, што ђаци не износе из гимназије онолико знање, колико би требало, да се избаце из школа два предмета, који су од преко 300 година на овамо заједничка основа модерне културе? Камо би одвело тако умовање? Који би предмет још остао у гимназији на основу таког умовања? Рецимо, нека по предлогу реформатора француског, који не зна или неће да зна ни за каква педагошка гледишта, наследници старих језика буду језици енглески и немачки – каква би то била школа будућности, што је Фрари у звезде кује? То би била реална школа немачка или аустријска с том једном разликом, што немачки реалци уче енглески и француски. А реална школа да буде припремна школа за факултетске студије на универзитету, то је што но Немци кажу: Ein überwundener Standpunkt.

Али тако је и прошао Фрари са својом школом будућности. Као оно ветар плеву, тако су зграду његових разлога, којима војује за своју реформу школску, разнели његови саотачаственици: Brunetière (у Revue des deux mondes, 15 децембра 1885); A. Vessiot, La question du latin et les professions libérales, 1886; професор Heinrich у Лиону, Le procès du latin, Paris 1886; а особито чувени философски писац Alfred Fouillée својим делом: L'enseignement au point de vue national, Paris 1891.

У *Енглеској* је врло интензивна хуманистична настава или студија старих језика. На испиту зрелости, који се полаже пре иматрикулације на универзитету, тражи се од сваког матуранта да зна оба стара језика. Но пре четири године управљена је била молба на власти универзитетске, да се матуранти могу ослободити од полагања испита из језика грчког. О овом питању, коме је претходила жестока борба у штампи, гласало се 29. октобра 1891 у сенату кембриџском, који чине сви на кембриџском универзитету произведени доктори. Гласача је било толико, колико дотле никад не беше под сводовима зграде сенатске. За знање *оба*, класична језика изјаснила се велика већина: Било је 525 Грка против 185 „Тројанаца“.⁶ И тако Велика Британија, која толико води рачуна о корисности, не забацује своју славну традицију, већ негује са највећим пијететом класичне студије. Овим култусом класичних студија одликују се, као што је познато, особито велики енглески државници, а међу њима највише племенити Гледстон, кога сав научни свет поштује као неуморна и оштроумна истраживача

⁶ Das humanistische Gymnasium etc. 1891.

у великом и тешком „Омирском питању“, и који је баш онога дана, кад је оставио политичку позорницу, објавио, да је превео Хорацијеве Оде и *Carmen saeculare*. Морам овом приликом поменути, шта се пре 28 година десило у Флоренцу, кад је оно Италију притискивао велики дефицит у буџету. Дође Гледстон г. 1867 у ондашњу италијанску престоницу. Представници народни и сенатори приреде му банкет, и он ће том приликом држати говор. У том говору свом упоређивао је *дефициџи* са Виргилијевом Фамом, па наводећи из IV. књиге Енеиде стихове

Parva metu primo, mox sese attollit in auras

Ingrediturque solo

не могне се сетити свршетка другог стиха. Па од толико учених Италијанаца што су око њега били, и који су непосредни потомци Римљана, не нађе се ни један, који би му помогао. Ко га је избавио из тренутне невоље? Опет Енглеz, по имену Cardwell, који му је пришапнуо: *et caput inter nubila condit*.

Да пређемо сад *йреко Аџланџској* океана, па да видимо како стоји са класичном наставом у Сједињеним Државама Северне Америке. Класична филологија добива све већи полет. Најзнатнији педагози амерички сматрају изучавање класичних језика за најпоузданију основу научног образовања. Хуманистична настава проширена је и на женске, те се тим проширењем знатно умножава број оних, што негују класичне студије и хуманистично образовање. Од одличних студенткиња нема данас у Америци одушевљенијих пријатеља студије старих језика, нити има од њих поузданијих савезника у борби против материјализма и сваковрсних тежња материјалистичких.⁷ Уз ово да поменем и овај веома поучни факт. Кад је претпрошле године (1893) била светска изложба у *Чикаџу*, био је тамо у исто време и међународни педагошки конгрес (Educational Congress). Из свију крајева света беше на овај конгрес дошло небројено много одличних просветних радника и радница, да се посаветују о разним просветним питањима. У секцији за вишу наставу врло се мало могло чути о анти-класичним теоријама и мишљењима. Кад је претресано питање да ли треба грчка настава да је *обавезна* за оног, који полаже испит *bachelor-a of arts*, није се нико подигао, да рече: Не треба да буде необавезна. Сви који су говорили о том питању, живо су и одушевљено наглашавали, колико је важно изучавање језика грчког. Ако је у оноликој маси педагога и био по неки „Тројанац“ ћутао је.⁸

Да идемо сад у *Немачку*. Ниједан народ на свету није у другој половини овога столећа имао већих и тежих задатака, нити их је са већим успехом извршио, него народ немачки. Нараштај, који је те задатке извршио, образован је готово сав у хуманистичним гимназијама. Па ипак од ово последњих десетак година, чине се безобзирни и управо фанатични напади у књигама, брошурама, часописима и новинама на хуманистичне гимназије. Кад се ти напади виде, те тужбе чују, како се и дух и тело убија младићима, који те школе походе, онда се мора човек запитати: Какви су то родитељи, који могу децу своју давати у такве школе, и какве су то владе, које с места не затварају такве школе?! Борба ова између противника и бранилаца хуманистичних студија није нигде упорнија него у Немачкој. То је једна права

⁷ Das humanistische Gymnasium etc. 1890. и 1893.

⁸ Das humanistische Gymnasium etc. 1893. – Der internationale Kongress für das Erziehungswesen vom Jahr 1893 und die griechische Frage in Nordamerika.

гигантска борба. Противници знају врло добро, шта би био последак њихове победе; знају, да би хуманистичне гимназије свуда пале, кад би пале у Немачкој. Али то знају и пријатељи хуманистичних гимназија; знају они да спасавајући хуманистичне студије за немачки народ, уједно их спасавају за цео образовани свет, и за то врше они ту своју међународну дужност са беспримерном енергијом и са таквим знањем, коме се цео свет диви.

Да поменем из ове борбе само неколика факта, која су врло поучна за сваког.

Један од најжешћих напада на хуманистичну гимназију, учинио је у Висбадену године 1887 професор физиологије на јенском универзитету, В. Прајер, а својим предавањем: „Naturforschung und Schule“ на скупу природњачком. Класична стародревност је Прајеру то исто што и празноверица, идолопоклонство, ропство. У име хуманости, отачаствољубља и хришћанске религије, протестује он против учења старих језика. У гимназију – каже он – улазе младићи здрави и чили, а излазе из ње као телесни и духовни богаљи, и од свију гимназиста, што уђу у гимназију, тек ако је петина сврши.

Овај напад Прајеров и стотине других напада Прајерових једномисленика славно су одбили неколико професора хајделбершког универзитета са изјавом, у којој су силно нагласили, колико треба немачки народ да је захвалан својим гимназијама за све оно, што је постигао и што постижава. Ову знамениту изјаву, која је публикована месеца Јулија 1888, и која је разаслана била свуда по Немачкој на потпис, потписало је мноштво чувених професора универзитетских, официра, свештеника, лекара, адвоката, трговаца, књижара и т. д. Број потписника са титулом, што су за прва четири месеца свој пристанак изјавили, заузео је 50 штампаних страна повеликог кварта.⁹

После „хајделбершке“ изјаве крену противници хуманистичне гимназије на посао живље но икад; сва разна удружења, која су у Немачкој основана зарад ратовања против хуманистичне гимназије, ставе они у покрет; напишу једну петицију, којом су тражили од пруског министра просвете радикалну школску реформу; агитацијом прикупе на њу 23.000 потписа, и онда је предаду министру на даљи поступак.

6. Марта 1889. била је она знаменита седница прускога сабора, у којој је на дневном реду била ова петиција. Том приликом говорио је министар просвете Гослер о својој просветној политици једну од најзнатнијих својих беседа. Свако, ко пажљиво прати борбу за оваку или онаку систему виших школа код појединих народа, треба да зна и да запамти факт, што га је пруски министар констатовао овим речма: „Од године 1882 ја сам са највећом пажњом пратио критике, које су писане о устројству пруских школа, и брижљиво испитао сва, мишљења, што су у броширама, часописима, политичким листовима, публикована или приватно мени, или мојим сурадницима достављена. За не пуних шест година од 1882 па до Августа 1888 учињена су за организацију виших школа 344 предлога. Пошто су овако „сложни“ противници хуманистичне гимназије односно устројства школа будућности, министар се није нашао побуђеним, да се много обзире на петицију; њему није ни мало импоновао големи број од 23.000 потписа, јер њему је и сувише познато, како три ствари има, које сваки иоле образован човек XIX. века разуме: политику, црквене ствари, школство“. На завршетку своје значајне беседе рече министар Гослер ово: „Енергија нашег немачког

⁹ Die Heidelberger Erklärung in Betreff der humanistischen Gymnasien Deutschlands nebst den bis zum Dezember 1888 eingelaufenen Unterschriften und einem Vorworte von Dr. G. Uhlig. Heidelberg 1888.

народа може се објаснити само здравим и ваљаним васпитањем његовим. У ово благо, које је немачки народ себи прибавио, ја нисам рад дирати без преке нужде. Приговоре што се чине гимназијама, као да оно, што у њима учимо, у будућем животу не потребујемо, ја не усвајам. Ми не учимо у нашим пруским гимназијама, ако ћу снажно да се изразим, пре свега ништа, што у будућем животу потребујемо, па ипак у неку руку учимо све. Ми не прибављамо себи знања за поједини позив, већ прибављамо снагу духовну, дисциплину духовну, снагу моралну, која нас чини способнима, да не само велике захтеве науке задовољавамо, већ да и напорима и нападима са успехом одолевамо, велике задатке испуњавамо, с којима се у животу народа нашег сусретамо. Моје је, дакле, гледиште ово: Несрећа би била по наш народ, кад би смо пре времена и без великог искуства хтели дирати у основе, на којима се уздигла наша хуманистична гимназија.“¹⁰

Да идемо даље.

Некако пред саму берлинску школску конференцију, што је држана године 1890, би публикована изјава, коју беху потписали неки *лајпцишки професори медицине и природних наука*, а тако исто и многи представници тих струка на осталим немачким универзитетима, и која је гласила: „Потписани уздржавају се пре свега од сваког предлога, како у будуће треба да се удеси настава у вишим школама; но ослањајући се на своје искуство, они виде, да су принуђени изјавити, да је спрема, коју слушаоци из данашњих гимназија износе, мало подесна, да послужи као основа за изучавање природних наука и медицине.“¹¹ Овој изјави

¹⁰ Dr. Gustav von Gossler, königlicher Staatsminister, Ansprachen und Reden. Berlin 1890.

¹¹ Чим је ова изјава публикована, написао је чувени професор философије на берлинском универзитету д-р Едуард *Целер* као одговор на њу чланак са натписом: „Zur Reform des höheren Unterrichtswesens.“ Чланак је изашао у *National Ztg*-у од 6. Новембра 1890. Како је овај чланак врло значајан то га репродукујем готово у свој целини. Гласи:

„Овакав поступак знатних универзитетских професора даје довољно повода да покретаче „лајпцишке Изјаве“ замолимо за ближи обавештај о неким питањима, од којих нека ми буде допуштено да се овде у кратко дотакнемо двају најважнијих.“

1.) Изјава означаје спрему као недовољну која се на „*данашњим*“ гимназијама добива. Какве се гимназије ту мисле: да ли оне, које су потписници Изјаве *сами* походили, или оне, које су походили *њихови слушаоци*? Прве свакако неће бити да су мишљене; нико неће код покретача Изјаве претпоставити то чудновато тврђење да су не само они сами већ да су сви људи, којима немачка наука о природи и медицина имају да захвале свој данашњи високи ступањ са сасвим недовољном спремом дошли на универзитет. Тадашње гимназије неће дакле бити оне, чију наставу лајпцишка Изјава осуђује, већ ће то бити гимназије *садашње*. Али шта се међутим – од прилике за последњих 25 година – променило у наставним плановима наших гимназија? Фактично само то што је у њима тако званим реалијама математици, природним наукама, новјим језицима дато *знајно више* места, него што пређе имадоше. Јесу ли дакле садашње гимназије постале тиме *нейогесније*, да спремају за изучавање природних наука и медицине, него што су то пређе биле? Овде нас стављају лајпцишка господа доиста пред једну загонетку, чије решење њихова „Изјава“ сасвим читаоцу оставља.

2.) „Ако данашња гимназијска настава тако мало одговара потреби природњачко-медицинских студија, каква би јој настава боље одговарала? Односно тога питања уздржавају се потписници пре свега од сваког предлога.“ Они нам не кажу да ли су са свршеним реалцима, којима је од 20 година на овамо допуштено изучавање природних наука на универзитету, боље искуство учинили него са свршеним гимназистама (у Берлину и другде то се, као што је познато, пориче); или да ли им може

би значај готово са свим потрвен великим бројем других изјава, које беху потписали професори свију факултета у Хали, Лајпцигу, Берлину, Кенигсбергу, Тибингену, Гетингену, Грајфсвалду, Марбургу, Бону, Килу, Штрасбургу, Бреслави, Минстеру и у којима беше наглашено, да би се велико угрожење народног образовања немачког гледало у сваком оном облику наставе, који би основе наставног плана хуманистичних гимназија, а особито изучавање језика грчког и књижевности уклонио или знатно потресао. – И што је веома значајно, ове изјаве беху на свима универзитетима потписали најчувенији представници медицине и природних наука, и то у толиком броју, да међу 122 потписника, што су потписали изјаву лајпцишког университета, има 44 представника медицине и природних наука (26 професора и 18 приватних доцената).¹²

Борба ова што је међу собом водише на немачким универзитетима противници и пријатељи данашњег устројства немачких гимназија, би настављена и на берлинској конференцији особито између два хероја немачке и у опште светске науке – између *Вирхова* и *Хелмхолца*. Професор Вирхов беше у првом свом говору рекао, како данас нема практичне потребе учити старе језике, јер осим рецепта, који је остао латински, нема ни једног поља на коме би човек био принуђен употребљавати латински језик; како нам стара литература не даје оно, што се од ње очекује; како свака нова генерација све то мање уме своја чула употребљавати; како је број оних ђака медицинског факултета, који су кадри разликовати смешане боје, врло мали; како они нису у стању видети, а тако исто ни осећати, ни слушати, ни мирисати, и како се способност за проматрање слаби данашњим начином наставе. На ово мишљење одговори на сутрашњем састанку конференције Хелмхолц: „Што се тиче приговорâ, које је г. колега Вирхов учинио, то ја сумњам у неколико, да је основано младе медицинаре у оштрини проматрања упоређивати са оним, што је он сâм односно тога у стању показати после 50-тогодишњег интензивног рада и пажње.“ Уз то је изјавио, како се као огледано најбоље средство за најбоље духовно образовање може сматрати само студија старих језика, и како су по његовом досадањем искуству хуманистичне гимназије потпуно добре припремне школе за будуће медицинаре и природњаке.

Још је горе прошао Вирхов са д-ром *Улиом*, хајделбершким професором и чланом шк. конференције. По ономе, што је Вирхов јуче рекао, излази – приметио је Улиг – да се по његовом

бити лебди пред очима каква са свим нова наставна система, која није практикована ни на једној од наших садашњих школа. Али власти школске, којима „Изјава“ има да се преда, неће знати шта да почну са списом у коме им се препоручује да један део својих школа из темеља преобразе, и који ни из далека не даје каквог упуства о томе, у ком правцу тај преображај треба да се изврши, и у чему се састоје недостаци наших школа, против којих се тужба подиже. Замера се с правом социјалистама, што садашњи друштвени ред за сасвим рђав и несносан проглашују, кад нам овамо никаква обавештаја не дају о ономе реду, којим би садањи хтели да замене. А зар исто тако не чине они, који данашњим нашим школама замерају, да не дају оно што би требало да дају, а овамо не излазе на среду са оним шта би боље било чинити. У оптуживању и порицању могу се сложити и најсупротнија гледишта; али услед какве изјаве јавног мишљења моћи ће државна управа само онда приступити позитивном раду, ако они, од којих та изјава потиче, буду сложни не само о ономе што неће, него и о ономе шта хоће.“

¹² Das humanistische Gymnasium etc. 1890. и Die Einheitsschule mit. lateinlosem Unterbau von Dr. G. Uhlig. Heidelberg 1892.

мишљењу и мртав језик какав за то учи, да би се једном могао практично употребљавати. С тога је у његовим очима вредио латински језик све дотле, док год је доиста употребљаван, а сад му изгледа излишан. Али с тиме се не слажу његове речи, што их је рекао за језик грчки; јер овај није никад практично употребљаван. Дакле: Знање овог језика могло је свагда изостати. Али то извесно није хтео тврдити господин тајни саветник Вирхов. Он се у два маха изјаснио за учење језика грчког, на пример, у једној седници пруског сабора од 1889. године:

„Ја сам толико грчки учио, да и данас каквог грчког класика читам без велике тешкоће. То ја не жалим; на против, мени би било врло жао, кад би ми ма шта од тога недостајало.“

Али кад Вирхов данашње гимназијске абитуријенте назива правим богаљима, који „не могу ни видети, ни чути, ни осећати, ни мирисати“, то би га он – Улиг – запитало: Од куда су тако баш данашњи гимназијски абитуријенти, а не пређашњи; каква је разлика у садашњем устројству немачких гимназија наступила, којом би се то могло објаснити? Као што је познато, промене су чињене у правцу концесија математичко-природословним студијама. Дакле закључак: требало би ове концесије тргнути натраг, па стару гимназију на ново васпоставити; и да би требало да се васпостави стара гимназија, ако би било могућно, за то је у истини говорио професор Вирхов у знаменитој седници пруског сабора од 6. марта 1889. а приликом дебате о вишој настави. Ево шта је рекао:

„Ја нисам одушевљен за реалне школе. Кад бих могао удесити хуманистичну гимназију, у којој би успех у класичним студијама био тако потпун, као што је некад био у нашим гимназијама, да су се језици доиста учили, стари писци лако читали, и да је у истини дух старих у облику и јачини њихових речи струјио у нашу омладину – ја бих онда био врло за то, да бранимо хуманистичну гимназију са потпуном јачином“.¹³

Ни после оваког пораза на берлинској школској конференцији није Вирхов мировао. Кад је пре три године дошао за ректора берлинског универзитета, он је у свом ректорском говору „Lernen und Forschen“ опет се дигао против старих језика, означивши као три стуба, на којима виша настава треба да се заснује, *математику, философију и природне науке*. Хуманисте немачке одговорише на ову беседу Вирхову: „Штета само што је Вирхов пропустио, да нам начини наставни план философије за поједине разреде гимназијске.“

Да бисмо видели, колико је за факултетске студије потребна образовна спрема што је даје хуманистична гимназија, треба само на ум узети оне научне струке, које се уче на универзитетима.

Философија је једна од највеличанственијих и најоригиналнијих творевина духа грчког. Грци су први створили философске појмове, први поставили философске формуле и принципе. Успешно дакле бављење философским студијама немогућно је без темељног знања грчког језика. И сувише је познато, како су и они ђаци, који су свршили реалну гимназију, учили дакле од старих језика само латински, професорима философије на универзитетима права невоља, јер, како су данашња философија и њена терминологија у тесној вези са античком философијом, то не само у историји старе философије, већ и осталим философским дисциплинама морају предавања великим делом остати неразумљива таким слушаоцима, којима недостаје темељно познанство са грчком стародревношћу.

¹³ Verhandlungen über Fragen des höheren Unterrichts. Berlin 4.–17. Dec. 1890. Berlin 1891.

Треба ли да напомињем, како је за изучавање *историје* на универзитету потребно знање класичних језика и литературе? У историјски најважније делове историје иде историја народа римског. Знати темељно ову историју јесте једини пут, који води к разумевању историје света. А можемо ли темељно знати на пример, како се развијала држава римска, ако нисмо добро познати са Титом Ливијем? Можемо ли рећи, да знамо онај одсек историје, коме се данас у свију културних народа највећа пажња поклања; можемо ли рећи да знамо последње године римске републике, ако не проучавамо Цицеронова писма? Можемо ли рећи, да знамо, како је народ римски изгубио слободу и пропао, ако у Корнелија Тацита нисмо кадри задубити се? Да ли је без знања старих језика могућно темељно изучавање средњег века, а тако исто и историје новијег и најновијег времена? Можемо ли без класичне спреме са успехом научно испитивати Исток и историју његових народа? Можемо ли без старих језика, а особито без грчког језика критички проучавати нашу стару историју, која је у тесној вези са средиштем доцнијег грчког света, са Византијом? Највећи је ауторитет у римским стварима Теодор Mommsen. На њега с једне, а остале писце историје римске с друге стране може се применити оно познато Омирово упоређење Зевса са осталим боговима: „Кад би сви богови за један крај ланца повукли што већма могу, а Зевс за други крај тек олако, све би их надвукао.“ Да ли би без претходних класичних студија на гимназији и на универзитету било у историјској науци оваког гиганта, који је до своје седамдесете године написао које дела, које расправа 920.¹⁴

Може ли ико спорити, да је и за учење *јравних* наука преко потребна класична спрема? Правни извори написани су језицима класичним. Римско право основа је свеколиком правном образовању, а оно стоји са целом класичном стародревношћу у такој унутрашњој вези, да се не може довољно разумети без спреме, какву у класичним језицима и у историји даје хуманистична гимназија.

Треба ли да напомињем како у *бојословским* наукама није могућно једног самосталног корака учинити без знања старих језика, и како је за историјско разумевање и философско проматрање вере хришћанске само онај способан, који је темељно из извора проучио духовни живот старих народа. Зар *основно бојословље*, зар *пашролоију*, зар *канонско право*, зар је *йолемичко бојословље* могућно добро проучити без темељне класичне спреме?¹⁵ Крајње је већ време, да и наши богослови у Краљевини буду те среће, да поред старих грчких класика читају и наше хришћанске грчке класике, на пример, нашег Василија Великог и Јована Златоуста, чији је језик исто тако класичан као Демостенов или Платонов, а којих су мисли често још узвишеније него мисли старих грчких писаца.

Па и за *математичне* и *йприродне науке* потребна је хуманистична спрема. Да ли се игде у образованом свету може замислити на пример зоолог или ботаничар без каквог таквог знања старих језика, а особито језика латинског? Први председник наше академије пише у својој „Флори у околини београдској“, II. Београд 1878.: „без латинског језика нема ботаничке науке“.

¹⁴Theodor Mommsen als Schriftsteller. Verzeichnis seiner bis jetzt erschienenen Schriften und Abhandlungen. Zum 70. Geburtstag am 30. November 1887 überreicht von Karl Zangenmeister. Heidelberg 1887.

¹⁵Хришћански Весник 1887. – Потреба класичног образовања за кандидате богословије, говорио на Св. Саву 1887. г. у београдској богословији Д-р Никодим Милаш.

А да ли је будућем лекару потребна онака спрема, какву даје хуманистична гимназија? У првој линији компетентни су сами лекари да одлуче, који је образовни пут за медицинаре најподеснији. Да споменем овде само један факт и то из најскоријег времена, како се данас у Француској мисли о спреми за изучавање медицине. Француско министарство просвете беше пре неколико месеца *медицинском факултету* у Паризу упутило акт са питањем, да ли нови *бакалауреатски испити*, што је декретом од 5 јуна 1891 утврђен, треба да се сматра за довољну спрему за изучавање медицине. Комисијом од пет професора и ректора представљена професорска корпорација медицинског факултета летос је одговорила на ово питање. Па како гласи овај одговор? Пошто је најпре брижљиво испитала програм, чија је главна тачка, као што је познато, потпуно *забацивање студије класичних језика*, она се одсудно против овог забацивања изјаснила. Лекар – тако гласи један од најглавнијих доказа у одговору – мора целог свог живота употребљавати терминологију, која је сва латинска и грчка, па ако с временом и научи површно те изразе, ипак га мучи осећање духовног инфериоритета, што се служи нечим, чему не зна порекла. Тог осећања треба ослободити будућег лекара. Комисија је за тим као преко потребно означила, да се уза старе језике учи још један и од живих, и то немачки. Што се тога тиче, да се програм природних наука прошири, комисија сматра то проширење за непотребно, пошто су оба прва семестра студије томе програму посвећена.

Најпосле, треба ли и напомињати, колико је спрема, што је даје хуманистична гимназија, потребна за изучавање *археологије* и *миѠологије*, колико за науку о језику у опште, колико за филологију романску, словенску и германску; а класичну филологију да и не помињемо.

Еле за све научне струке, које се уче на Великој Школи или универзитету, потребна је хуманистична спрема.

Свима тужбама родитељским – довикују противници хуманистичне гимназије – учинио би се крај, кад би се обе врсте средњих школа – гимназија и реалка – слиле у једну средњу школу са заједничком основом без језика латинског, кад би се слиле у тако звану једнолику или боље рећи уједињену средњу школу.

Сад да видимо те користи које пријатељи једнолике средње школе наглашују.

Где је хуманистична гимназија, онде се – кажу пријатељи једнолике средње школе – морају родитељи сувише рано одлучити, којим ће правцем образовања син њихов ударити, какав будући позив изабрати. А кад би се завела једнолика средња школа са заједничком основом, онда би се одлука о будућем позиву одложила од првог разреда до четвртог. Ово изгледа да би била велика корист. И доиста само изгледа, да би била велика корист, али у ствари никако не би то била. И ево за што не би била. Да би се знало, да ли је какав дечак способан за учење латинског језика или није, треба да је почео учити тај језик, па било то у првом или у четвртом разреду; јер ако га није покушао учити, онда је немогућно знати, да ли има какве способности за учење тог језика. Промашити се дакле може прави пут образовања при ступању у 4. разред гимназијски исто тако, као и при ступању у први разред; и што се касније тај промашај учини, у толико горе за онога, коме се то деси, јер мењати правац образовања после трогодишњег учења гимназијског куд и камо је тежа и тугаљивија ствар, него после једногодишњег учења при ступању из првог разреда у други.

За тим је са свим истинито, јер је на искуству основано оно мишљење педагога, да ни код ученика трећег разреда не може наставник одлучан суд изрећи, да ли је он доиста способан,

да сврши гимназијско одељење, или да ли је боље, да пређе у одељење реално. У врло много случајева учитељу је то по све немогућно. Јер често се догађа, да ученик какав у нижим разредима једва нарамљује за својим друговима, а после их у вишим разредима претече; исто су тако опет врло чести случаји, да младић какав у нижим разредима куд и камо другове своје у наукама превазилази и врло интелигентан изгледа, а доцније се као неспособан за студирање покаже. А да предпоставимо, да учитељ на основу свог искуства, стеченог у три нижа разреда, тачно зна, за што има дара дечак какав, па да родитељима саветује, да дете своје не шаљу у гимназијско одељење, већ у реално, мислите ли, да ће родитељи увек послушати такав савет учитељев? Боже сачувај! Мишљење родитеља и учитеља о дару синова понајвише је, као што је познато, са свим различно.

Да ђаци у својој 12 и 13 години па и много доцније, не знају боље него у 10-тој, шта хоће да буду, да наведем зарад доказа и ово. Готово све гимназије (средње школе) у Немачкој имају у годишњим ђачким каталозима рубрику: будући позив. Ова се рубрика ретко попуњава код појединих ђака у 4, 5, 6 и 7 разреду; а често остане непопуњена и у два највиша разреда, у осмом и деветом. Шта више ни абитуријенти не знају још поуздано да рекну, какав ће позив изабрати. Најпосле кад су абитуријенти већ дошли на универзитет, шта бива врло често после неколико месеци или на крају једног па и два течаја? Неки, који се уписао у медицину, прешао је у права, или обратно; неки који се уписао у философски факултет, прешао је у технику или у војничку академију. И т. д.

У великој је заблуди за тим онај, који мисли да је при избору правца у школовању, при избору будућег позива од пресудног значаја то, за што младић дара има. Већ шта је понајвише пресудно при избору будућег позива? Сталез, имовно стање и честољубље родитеља ученикових. Светујте ви на пример каквог оца, који је велики господин, да би најбоље учинио, да сина свога да на какав ма и најфинији занат, он би вас попреко погледао и рекао: Подајте ви свог сина на занат, а ја знам, куд ћу са својим. И какви још обзири одлучују често то, шта ће овај или онај младић да учи? Ево ови: величина трошка што га студирање захтева, добивање службе што је могућно раније, и т. д.¹⁶

Друга невоља, коју имају ђаци хуманистичне гимназије, а којој се – кажу – доскаче устројством једнолике средње школе, јесте одвећ рано почињање наставе у језику латинском, који је за ученике првог разреда гимназијског тежак. Нема сумње, да латински језик може бити тежак ученицима првог разреда, као год што може бити и језик матерњи и сваки други предмет. Али где је тежак, није кривица до њега – латинског језика – већ или до неподесне књиге, или до незгодног начина учења, или до наставника, или до самих ученика. С друге пак стране искуством је потврђен факт, да је ученицима првог разреда најмилији предмет латински језик, кад имају вешта наставника и добре књиге. Историја педагогике може доиста показати доста примера за то, да су неке ствари које су изнајпре сматране за немогућне, доцније се показале као могућне. Али доказ за то, да је на педагошком пољу нешто одвећ тешко, што је вековима вршено и није било одвећ тешко, не може се пронаћи.¹⁷

¹⁶ Die Einheitsschule mit lateinlosem Unterbau, besprochen v. Dr. G. Uhlig, Heidelberg 1892.

Die Fragen der Schulreform, Zwölf Vorlesungen von Dr. Theobald Ziegler, Professor der Philosophie und Pädagogik an d. Universität Strassburg. Stuttgart 1891.

¹⁷ Die Einheitsschule etc.

Који су против учења латинског језика у првом разреду, ти тврде уједно, да је педагошки коректније, да учење страних језика у гимназији почне са језиком француским, па да се истом после неколико година настави са тежим језиком латинским. Да ли француски или латински језик треба пре да се учи, о томе питању може се врло много говорити. Што се мене тиче, ја мислим, да је за оног, који треба да учи оба језика, и латински и француски, куд и камо паметније, почети са језиком латинским. Прво латински језик ни својим изговором ни својом ортографијом не задаје готово никаквих тегоба; а на против француски задаје их много, од којих је прва и највећа, што се у француском речи друкчије изговарају него што се пишу.¹⁸ Француска реч каква са свим је друкчија за око младићево, него за ухо. Тако н. пр. за ових пет речи наших: „чуло“, „крв“, „осећај“, „стотина“, „без“, има у латинском језику и за око и за ухо пет речи, и то: *sensus, sanguis, sentit, centum, sine*. А у француском језику за ових истих пет наших речи има за око такође пет речи: *sens, sang, sent, cent, sans*, али за ухо само једна: *сан*. Други узрок, због којег у настави гимназијској латинском језику припада приоритет према језику француском, јесте ово: латински језик показује променама облика категорије речи и односе речи у врло великом обиму, а француски језик показује то све у много мањем обиму. Најпосле творба речи и творба облика речи какве језика француског, може се лако и разумљиво објаснити помоћу језика латинског, али не и обратно.¹⁹

Педагошко је искуство и против тога, да се учење страних језика почиње са учењем језика немачког, па наставља са учењем језика латинског. Где је такав случај, где је немачки фундаментални језик за учење разних страних језика, онде немачка настава није унапређена, а класична је врло уназађена.²⁰ Ово питање „заједничке основе за гимназије и реалке“ било је и на берлинској школској конференцији предмет најживље дискусије. Конференција се са 28 против 15 гласова изјаснила против заједничке основе, те тиме дакле у начелу одбила и једнолику средњу школу. Уједно би ова одлука донесена: Начелно треба у будуће задржати само две врсте средњих школа, т. ј. гимназије са оба стара језика, и школе без латинског језика (више реалке и више грађанске школе).²¹

У вези са овим фактом да поменем ова факта.

Кад је године 1889, дакле за годину пре берлинске конференције, била светска изложба у Паризу, био је тамо уједно, и то месеца Августа, и међународни наставни конгрес, на коме Немци врло слабо беху заступљени. И пленум овога конгреса а и дотична секција изјаснили су се одсудно за немачку средњошколску систему.

Суседна монархија аустро-угарска била је пре 20 година подигла више реалних гимназија. Ове су биле од прилике то, што је тако звана једнолика средња школа; имале су заједничку основу за гимназију и за реалку. Како ове реалне гимназије аустријске нису одговориле

¹⁸ И сам Frary каже (Question du latin p. 219): Une grande partie du travail que la jeunesse des écoles primaires consacre à s'instruire est sacrifiée à la tyrannie de l'orthographe; cette science, de convention dévore les heures les plus précieuses de la vie.

¹⁹ Verhandlungen über Fragen des höheren Unterrichts etc.

Die Einheitsschule etc.

²⁰ Die Einheitsschule etc.

²¹ Verhandlungen über Fragen des höheren Unterrichts etc.

ономе, што је од њих очекивано, то су већ већим делом претворене у хуманистичне гимназије са обавезном наставом у цртању.²²

Само три скандинавске државе: Шведска, Норвешка и Данска, за тим неколико места у Швајцарској имају једнолику средњу школу. Треба да напоменем још, да и Немачка има једнолику средњу школу, и то једну непотпуну. По одобрењу пруског министра просвете отворен је о Ускрсу год. 1892. први разред таке школе у Франкфурту на Мајни само ради огледа, те се с тога та школа у часописима немачким и у опште у штампи назива: „Das Frankfurter Experiment“. Успех овог експеримента, видеће се тек год. 1901., јер ће истом тада бити отворен и последњи, т. ј. девети разред. Експеримент овај може се чинити у Немачкој, чија само једна краљевина – Пруска – има 540 средњих школа. Искуство, које је учињено са оваком средњом школом и у скандинавским државама и у Швајцарској, говори против ње. У скандинавским државама, где је једнолика школа основана 1850. односно 1869 и 1873. почињу већ сад подизати приватне хуманистичне гимназије. А на више швајцарских завода проглашена је реформа гимназија тако рећи за перманентну. Никако се више ни не долази до каквог искуства, јер пре него што би се и могло учинити, већ је дошла некаква нова поправка.²³

Па поред оваких факата што их сада наведох; за тим поред факта „да хуманистична гимназија има за себе 300-годишње искуство, и да је универзитетском образовању основа свуда хуманистична; за тим поред факта о онаком неслагању противника хуманистичних гимназија, да су ови у самој Немачкој за 6 година 344 различна предлога за реформу средњих школа истакли – поред оваких факата, велим, ипак је наше професорско друштво решило, да се у нас место садашњих гимназија и реалака заведе једнолика гимназија.

Ми хуманисте одсудно смо противни овом експерименту са једноликом средњом школом већ и због тога, што су сами они који у нас хоће да заведу таку школу, врло нестални са својим мишљењем. Да је ово истина што кажем, довољно је констатовати само ова два факта. Месеца Августа претпрошле године – 1893 – усвојило је професорско друштво на свом скупу наставни план за једнолику средњу школу са два одсека, *гимназијским и реалним*; а већ после три месеца и неколико дана подноси управа професорског друштва министру „Пројект закона о гимназијама“, по коме виша гимназија има три одсека: класични, реални и педагошки.²⁴

Зар је за нашу отаџбину овако експериментовање са разним новим системама? Овоме експерименту са једноликом средњом школом, као што је има Шведска, Норвешка и Данска, ми смо хуманисте и због тога противни, што ми мислимо, да наше свршене гимназисте треба да стоје на оној висини знања на којој стоје свршене гимназисте културних народа европских. Ту висину одређују дакле Немци, Французи, Енглези, Руси, а не одређују Швеци, Норвежани и Данци. Бити за једнолику гимназију имало би још само тако неког смисла, кад би наше свршене гимназисте и наши великошколци, који зарад студија иду на стране универзитете, ишли у Штокхолм, Христијанију и Копенхаген. Али нити је до сад који млад Србин ишао на скандинавске универзитете, нити ће који и од сада ићи, већ сви

²² Zeitschrift f. d. öster. Gymnasien 1891,

²³ Die Einheitsschule etc.

²⁴ „Наставник“, св. за Јул–Август 1893. и св. за Јануар–Фебруар–Март–Април 1894.

иду у Беч, Берлин, Париз, Петроград итд., где је свуда универзитетима основа хуманистична гимназија.

С обзиром дакле на врло многе разлоге заведен је био у нашим гимназијама претпрошле године месеца Јануара хуманистични наставни план са 48 часова за оба стара језика (34 час. за латински, а 14 час. за грчки), за оба језика дакле онолико часова, колико готово само латински језик има у руским гимназијама (43 часа).

Па то, што је латинском језику дато 34 часа кроз целу гимназију, а 14 часова језику грчком у 4 виша разреда, прозвато је у нас „класичарском најездом на Србију“.

А исте године 1893. усвојио је збор професорског друштва, држан 8, 9, 10. августа, план за једнолику средњу школу, и дао латинском језику 28 часова, а грчком 16, дакле и једном и другом језику скупа 44 часа.

Еле и пријатељи хуманистичне гимназије и њени противници дали су, може се рећи, једнак број часова старим језицима у средњој школи нашој. Разлика износи 4 часа. На што онда онолика повика на нас хуманисте?

Готово сав образовани свет држи страну хуманистичној настави, која стоји на земљишту историјског развитка.

Хуманистична гимназија била је кроз многе векове, а и данас је прави благослов за сваки народ.

Била би она то и за народ наш – то је моје и осталих наших хуманиста *ceterum censeo*.